

Россия Федерациязының чырыдышкын яамызы
Тыва Республиканың өөредилге яамызы
Чөөн-Хемчик кожуунун өөредилге килдизи
Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик кожуунун
Муниципалдыг бюджеттиг ниити өөредилге организациязы
«Чадаананың ийи дугаар ортумак ниити билиг өөредилге чери»

Шиитпирлээни:
МК удуртукчузу:

Салчак /Салчак Н.В./

Чөпшээрешкени:

Өөредилге талазы-биле
директорнун оралакчызы:

М /Ооржак А. К./

Протокол № 01

«16» 08 2023 чыл

«31» 08 2023 чыл

Дугаар № 31 2023 чыл

АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММА

Эртемнің ады: «ТЫВА ДЫЛ»

ҮНДЕЗИН ДЕННЕЛ

7 КЛАСС

Тургузукчулары:

Деге Борбаанай Ондаровна,

тыва дыл болгаш чогаал башкызы,

1 категория.

Монгуш Найыр Арсеньевич, тыва дыл

болгаш чогаал башкызы.

Чадана хоорай,
2023-2024 өөредилге чылы.

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

7-ги класска төрөөн (тыва) дыл программазын Федералдыг күрүнениң өөредилге стандартының негелделеринге дүүштүр тургускан (РФ-тиң Өөредилге яамызының дужаалы, май 31, 2021, № 286 болгаш № 287), ол ышкаш Федералдыг өөредилге (16.11.2022 №992, 993, 23.11.2022 № 1014) дужаалдарында көрдүнгөн өскерилгелерни өөренип көргөш, 6-гы класстың өөреникчилеринге таарыштыр тургустунган өөредилге номунга база Федералдыг өөредилгениң программазынга даянып тургускан.

7 класска тыва дылды өөредириниң кол сорулгалары:

Тыва дыл – тыва нацияның дылы. Ында тыва улустуң төрөөн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедишкени мөөңнеттинген. Ол дээрге тыва культураның – улустуң аас чогаалының, литератураның, театр уран чүүлүнүң болгаш уран чүүлдүң өске-даа янзыларының, парлалганың, эртемниң, ажил-херекти чорударының, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы апарган. Амгы үеде төрөөн дылулустан амыдыралының, ажил-чорудулгазының бүгү-ле талаларында калбаа-биле ажыглаттынып турар. Тыва школаларга азы класстарга, өске-даа өөредилге черлеринге төрөөн дылды өөредир уругларның угаан-медерелин сайзырадырынга, оларны эки мөзү-шынарга кижизидеринге хөй-хөй таарымчалыг аргаларлыг. Төрөөн дылын шингээди алыры – өөреникчилерге өске эртемнерни чедишкени билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерни калбартып, улуг салгалдың байлак дуржулгазын ажыглап билиринге чаңчыктырар.

- өөреникчилерге лексика, фонетика, морфология база сөс чогаадылгазының талазы-биле тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;
- шын бижириниң болгаш бижик демдектерин салырының быжыг чаңчылдарын бээр;
- боттарының бодалдарын аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг илередириниң мергежилдери-биле чепсеглээр;
- өөреникчилерниң сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;
- оларның логиктиг боданышкынын болгаш чугаазын сайзырадыр;
- төрөөн дылынга камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер;
- дылдың байлаан шингээди алырынга өөреникчилерниң сонuurгалын күштелдирер;

- өөреникчилерни патриотизмнің болгаш интернационализмнің ёзуунга кижизидер;
- ном болгаш билиглернің өске-даа үндезиннери-биле ажилдаарынга өөреникчилерни чаңчыктырар;
- оларны боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;
- харысалгалыг болурунга, өөредилгениң болгаш күш-ажылдың чурумун сагырынга кижизидер.

Тыва дыл эртемниң школаның өөредилге планында туружу

Федералдыг базистиг өөредилге планында Россия Федерациязының бүгү-ле школаларынга төрөөн дылды албан өөренири көрдүнген. Ооң иштинде күрүнениң федералдыг өөредилге стандарттарының (КФӨС-түң) негелдизин ёзугаар 7 класска тыва дылга неделяда 1 шак көрдүнген (вариант 4). Регионалдыг компонент шагынган тыва дыл эртемниге 2 шакты немээн. Чылда ниитизи-биле 102 шактың дургузунда уруглар ук эртемни өөренир.

7-ги класска тыва дыл эртемниң утказы болгаш тургузуу.

7-ги класска «Литературлуг дыл болгаш ооң диалектилериниң дугайында билиг» деп айтырыгны көргөш, улаштыр 6-гы класска эрткен чүүлдеринден «Лексика болгаш сөс чогаадылгазы. Орфография», «Морфология болгаш орфография» деп бөлүктерни катаптаар. Ук класска уруглар «Сөзүглел дугайында билиглерни» база дылдың улуг адырларындан «Морфология, орфография. Чугаа культуразы» болгаш «Синтаксис болгаш пунктуация. Чугаа культуразы» деп темаларны өөренир, чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлдерин катаптап, түңнээр. Морфологияны өөренип тургаш, дузалал чугаа кезектери-биле бир дугаар таныжар, аян сөстөриниң дугайында билип алыр. Синтаксисти көрүп тура, сөс каттыжышкынын, ооң тургузуун болгаш холбааларын билип алыр. Практика кырында өзек (чугула) болгаш чагырткан сөстөрни тып өөренир. Ийи болгаш чаңгыс чугула кежигүннүг домактарны, долу болгаш долу эвес домактарны, чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарны, адалгаларлыг, кириилде сөстерлиг база кириилде домактарлыг домактарны ханызы-биле өөренир. Херек кырында делгеренгей эвес домактарны делгеренгей кылдыр тургузуп чаңчыгар, бөдүүн домактарның морфолог-синтаксистиг сайгарылгазының чурумун сактып ап, ону шын чорударын шингээдип алыр.

Кириилде кичээл. Литературлуг дыл, ооң диалектилериниң дугайында билиг- 1ш.

Тыва дыл болгаш өске дылдар-1ш.

Чугаа сайзырадылгазы-1ш.

I. 6 класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары-6ш.

Чугаа сайзырадылгазы-1ш.

Чыл эгезиниң хыналда ажылы-1ш.

II. Сөзүглел дугайында билиглер-4ш.

Чугаа сайзырадылгазы-1ш.

III. Морфология, орфография. Чугаа культуразы-17ш.

Чугаа сайзырадылгазы-4ш.

Хыналда ажыл-1ш.

IV. Синтаксис болгаш пунктуация-44 ш.

Чугаа сайзырадылгазы-9ш.

Хыналда ажыл-2ш.

V. 7 класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары-8ш.

Чугаа сайзырадылгазы-1ш.

Хыналда ажыл-1ш.

Тыва дылды 7 класска өөренириниң кол түңнелдери.

Бот-тускайлаң:

* төрөөн дылын улустарның аразында харылзажырының кол дылдарының бирээзи кылдыр медереп билири;

* бодунуң төрөөн дылынга сонuurгалды күштелдирери;

* чугаалажып турар кижизин чугулалап билири;

* чугаалажып турар кижизин хүндүлөп көөрү.

Метапредметтиг:

* бодунуң мурнунга сорулгаларны салып билири;

- * кылып алган болгаш чедир кылбаан чүүлдерин сайгарып билири;
- * сөзүглелдин ангы-ангы жанрлары, словарьлыг статьялар, таблицалар болгаш схемалар-биле ажылдап билири;
- * билип алган чүүлүн шын сайгарып, түңнелдерни үндүрери;
- * номнарда болгаш словарьларда бижээн чүүлдерниң, хайгааралдар түңнелинде үнүп келген чүүлдерниң аразында карышкактарны эскерип билири;
- * салдынган айтырыгга шын харыылап билири;
- * бодунуң бодап турар чүүлүн бадыткап билири;
- * бодунуң кылган ажылдарының түңнелдерин көргүзүп билири.

Предметтиг:

Чугаалаары

- * шын чугаалап билири;
- * өске кижиниң чугаазын ангы-ангы аргалар дузазы-биле дамчыдып билири;
- * кандыг-бир дыңнадыг азы бижимел ажыл-биле аудитория мурнунга чугааланып билири;
- * кижилер-биле чугаалажып тура, чугааның нормаларын шын сагыыры.

Дыңнаары

- * чугаалажып турар кижизиниң чугаалаар деп турар чүүлүнүң сорулгазын тодарадып билири;
- * төнгөн болгаш төнмээн бодалдарны илередип билири;
- * айтырыгны шын салып база дыңнап билири;
- * чүве чугаалап турар кижиниң сөстери биле аңаа өске кижиниң дамчытканы сөстерин ылгап билири.

Номчууру

- * аңгы-аңгы аргаларның дузазы-биле бижип көргүскен авторнуң сөстери биле чугааны дамчыткан кижиниң сөстерин, ооң иштинде доора чугааны аңгылап билири;

* сөзүглелде бодунуң билбези сөстөрни тодарадып билири база оларны өске сөстөр-биле солуп билири;

* янзы-бүрү словарьлардан медээни тып билири, ооң утказын делгеренгей кылдыр тайылбырлап билири.

Бижшири

* кандыг-бир чүүлдү дыңнавышаан бижип билири;

* бижик демдектерин шын салып, ону тайылбырлап билири;

* сөзүглелди эде тургуспушаан бижип билири;

* сөзүглелге антонимнерни, синонимнерни, төрөл сөстөрни ажыглап билири;

* сөстүң утказын янзы-бүрү аргаларның дузазы-биле бижимел чугаага тайылбырлап билири;

* аңгы-аңгы хевирниң сөзүглелдерин тургузуп билири;

* сөзүглелде частырыгларны эдип билири;

* бир-ле чүүлге азы болушкунга атты берип билири.

Өөредилге-методиктиг комплекс.

1.Тыва Республиканың өөредилге, эртем яамызының болгаш Национал школа хөгжүдөр институттуң сүмелээни тыва дылга өөредилге программасы.

Авторлары: Ш.Ч. Сат, А.К. Ойдан-оол, Н.Д. Сувандии, К.Б. Доржу, Ч.А. Сарыглар. Кызыл, 2017 ч. (эдилгелиг үндүрүлгө).

2. Өөредилге ному. Д.А. Монгуш, К.Б. Доржу. Тыва дыл. 6-7 класс. Кызыл, 2007 ч.

3. К.Б. Март-оол. 1) Методиктиг сүмелер. Тыва дыл. 6-7 класс. 2) Дидактиктиг материал. Тыва дыл. 5-6 класс.

4. С.Т-С. Ооржак, М.Ч. Ооржак. 1) Диктантылар чыындызы. 5-9 класс; 2) Эдертиглер чыындызы. 5-9 класс.

5. Аңгы-аңгы таблицалар болгаш схемалар, сюжеттиг чуруктар.

6. Янзы-бүрү словарьлар болгаш сөзүглелдер.

7. Тыва дылдың шинчээчилериниң эртем ажылдары.
8. Башкының дылдың адырларының аайы-биле тургускан тестери.
9. Хыналда карточкалар...

Календарь-тематиктиг планнаашкын

№	Үези		Кичээлдин темазы
	план	факт	
1	02.09.		Киирилде кичээл. Литературлуг дыл болгаш ооң диалектилериниң дугайында билиг.
2	04.09.		Тыва дыл болгаш өске дылдар.
3	06.09.		Ч.с. Чогаадыг-чурумал «Алдын күс».
6 класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары. Чугаа сайзырадылгасы.			
4	09.09.		Лексика, сөс чогаадылгасы болгаш орфография. Неологизмнер.Профессионал сөстөр. Архаизмнер, историзмнер болгаш
5	11.09.		Үлегерлеп алган сөстөр.
6	13.09.		Топонимнер, гидронимнер болгаш этнонимнер.
7	16.09.		Чыл эгезиниң хыналда ажылы. Грамматиктиг онаалгалыг хыналда диктант «Дус-Хөлдүн эриинге» (ДЧ,ар.125)
8	18.09.		Морфология болгаш орфография. Тускай чугаа кезектери. Ат орну болгаш наречие, оларның бөлүктери.
9	20.09.		Кылыг сөзү. Залог болгаш вид хевирлери.
10	23.09.		Причастие, деепричастие. Кылыг сөзүнүнң наклонениелери.
11	25.09.		Ч.с. Грамматиктиг чогаадыг «Ат орнунуң дугайында чүнү билир мен?».
Сөзүглел дугайында билиглер. Чугаа сайзырадылгасы.			
12	27.09.		Сөзүглел дугайында билиг. Сөзүглелдин кезектери. Текст. Тема.
13	30.09.		Чугааның утка болгаш хүлээлгелериниң аайы-биле хевирлери. Тоожуушкун. Чурумал. Угаап боданыышкын.
14	02.10.		Сөзүглелдин темазын тодарадыры. Сөзүглелдин планын тургузары.
15	04.10.		Сөзүглелди үн доктаашкыннарын кылып, логиктиг ударениелиг сөстөрни ылгап, аянныг номчууру.
16	07.10.		Ч.с.к. Чогаадыг-чурумал «Төрээн черимниң бойдузу».

Морфология, орфография. Чугаа культуразы. Чугаа сайзырадылгазы.			
17	09.10.		Эдеринчилер.Эдеринчилерниң утказы болгаш грамматиктиг демдээ. Дузалал аттар.
18	11.10.		Дузалал аттар.
19	14.10.		Янзы-бүрү чугаа кезектерин эдеринчилер кылдыр хереглээри.
20	16.10		Эдеринчилерге катаптаашкын.
21	18.10.		Ч.с. Чогаадыг-үнелел «Мээң ынак номум».
22	21.10.		1-ги улдуннуң хыналда ажылы. Хыналда диктант «Дыштанылгада» (ДЧ,ар.128).
23	23.10.		Эвилелдер.Эвилелдерниң утказы болгаш грамматиктиг демдээ.
24	25.10.		Эвилелдерни бөлүктээри.
25	28.10.		Эвилелдерлиг домактарга бижик демдектери.
26	08.11.		Эвилелдерге катаптаашкын.
27	11.11.		Ч.с.к. Чогаадыг-тоожуушкун «Эптиг-демниг эвилелдер»
28	13.11.		Артынчылар. Артынчыларның утказы болгаш грамматиктиг демдээ.
29	15.11.		Артынчыларны бөлүктээри. Айтырыгның, бадыткалдың артынчылары.
30	18.11.		Дадагалзалдың, күштелдирериниң артынчылары.
31	20.11.		Даап бодаарының артынчылары.
32	22.11.		Ч.с. Кыска хемчээлдиг чогаадыг «Найырал деп чүл?».
33	25.11.		Артынчыларны шын бижири.
34	27.11.		Артынчыларга катаптаашкын.
35	29.11.		Аян сөзү. Аян сөзүнүң утказы болгаш грамматиктиг демдектери. Аян сөстөриниң бөлүктери.
36	02.12.		Аян сөстөрүн шын бижири.
37	04.12.		Аян сөстөринге катаптаашкын.
38	06.12.		Ч.с. Өөредиглиг кыска эдертиг «Эн-не чедингир чечен сөс». (ЭЧ., ар.51)
Синтаксис болгаш пунктуация. Чугаа культуразы. Чугаа сайзырадылгазы.			

39	09.12.		Сөс каттыжыышкыны. Сөс каттыжыышкынының хевирлери. Оларның сөстен база домактан ылгалы.
40	11.12.		Сөс каттыжыышкынынын тургузуу болгаш грамматиктиг уткалары.
41	13.12		Сөс каттыжыышкынында болгаш домакта сөстернин холбаалары. Башкарылга холбаазы. Хамааржылга холбаазы.
42	16.12.		Каттыжылга холбаазы. <u>Тааржылга холбаазы.</u>
43	18.12.		Сөс каттыжыышкынында чугула, чагырткан сөстерни шын тывары.
44	20.12.		Сөс каттыжыышкынынга катаптаашкын.
45	23.12.		2-ги улдуңнуң хыналда ажылы. Хыналда диктант «Тараа» (ДЧ., ар.136).
46	25.12.		Ч.с. Сюжеттиг чуруктар-биле ажыл. Хамааржылга, башкарылга холбааларлыг сөс каттыжыышкыннары кирген сөзүглелдер тургузары.
47	27.12.		Домак. Домактың тургузуу болгаш грамматиктиг утказы.
48	08.01.		Делгеренгей эвес домактарны делгеренгей кылдыр эде тургузары.
49	10.01.		Ч.с.к. Чогаадыг-тоожуушкун «Спорт-кадыкшылдың үндезини».
50	13.01.		Ийи чугула кежигүннүг домактар. Домактың чугула кежигүннери. Кол сөс биле сөглекчиниң аразында тааржылга
51	15.01.		Кол сөстүң илереттинери. Кол сөстүң көргүзүкчүлери.
52	17.01.		Сөглекчиниң илереттинери. Кылыг сөзү-биле илереттинген сөглекчилер.
53	20.01.		Чүве ады болгаш демдек ады-биле илереттинген сөглекчилер.
54	22.01.		Ат орну болгаш сан ады-биле илереттинген сөглекчилер.
55	24.01.		Наречие болгаш <i>бар, чок</i> деп сөстер-биле илереттинген сөглекчилер.
56	27.01.		Бөдүүн домактарның морфолог-синтаксистиг сайгарылгазы.

57	29.01.		Сөзүглел-биле ажыл. Орус дылче очулга кылыры.
58	31.01.		Кылыг сөстүг бөдүүн болгаш составтыг сөглекчилер.
59	03.02.		Ат сөстүг составтыг сөглекчилер.
60	05.02.		Кол сөс биле сөглекчиниң аразынга тире.
61	07.02.		Ч.с. Чогаадыг «Өг-бүлөм – мээң чоргааралым».
62	10.02.		Сөглекчиниң составында модальдыг сөстөр.
63	12.02.		«Домактын чугула кежигүннери» деп темага хыналда ажыл.
64	14.02.		Домактын ийиги черге кежигүннери. Дорт болгаш доора немелделер.
65	17.02.		Тодарадылга.
66	19.02.		Капсырылга.
67	21.02.		Ч.с. Өөредиглиг кыска эдертиг «Опчок төл» (ЭЧ., ар.60)
68	24.02.		Байдалдарның хевирлери. Туруштун байдалы.
69	26.02.		Үениң болгаш чылдагаанның байдалдары.
70	28.02.		Сорулганың болгаш кылдыныг аргазының байдалдары.
71	02.03.		Байдалдарның хевирлеринге ниити катаптаашкын
72	04.03.		Деңнелгелиг бөлүглел болгаш аңаа биче сек салыры.
73	06.03.		3-кү улдуннуң хыналда ажылы. Хыналда диктант «Караңгы дүне». (ДЧ, ар.126)
74	09.03.		Ч.с.к. Улаштыр чогаадыр эдертиг «Аңгыр оолдары» (1-ги абз. ЭЧ,ар.54).
75	11.03.		Чаңгыс чугула кежигуннуг домактар дугайында билиг.
76	13.03.		Тодаргай арынның домактар. Тодаргай эвес арынның домактар.
77	16.03.		Ч.с. Сюжеттиг чуруктар-биле ажыл. Чаңгыс чугула кежигүннүг домактар кирген кыска сөзүглелдер тургузар.
78	18.03.		Арын чок домактар. Ат домаа.
79	20.03.		Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарга катаптаашкын.
80	23.03.		«Чаңгыс чугула кежигүннүг домактар» деп темага хыналда ажыл.
81	01.04.		Ч.с.к. Чогаадыг-чурумал «Час-чылдың онзагай үелериниң бирээзи».
82	03.04.		Долу болгаш долу эвес домактар дугайында билиг.

83	06.04.		Домак сөстөр. Диалог чугаага долу болгаш долу эвес домактарны ажыглаары.
84	08.04.		Ч.с. Сөзүглелдерден үзүндүлөр-биле ажыл. Оларны допчулай болгаш делгередиде дамчыдып чугаалаары.
85	10.04.		Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар дугайында билиг. Интонация дузазы-биле холбашкан чаңгыс аймак кежигүннер.
86	13.04.		Эвилелдер дузазы-биле холбашкан чаңгыс аймак кежигүннер.
87	15.04.		Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгалар.
88	17.04.		Ч.с. Сюжеттиг чуруктар-биле ажыл. Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгалар кирген кыска домактарлыг сөзүглелдер тургузар.
89	20.04.		Чаңгыс аймак кежигүннернин туңгекчи сөстери.
90	22.04.		«Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар» деп темага хыналда ажыл.
91	24.04.		Адалгалар.
92	27.04.		Кирилде сөстөр. Кирилде сөстөрнүң утка талазы-биле бөлүктери.
93	29.04.		Кирилде домактар.
94	04.05.		Ч.с.к. Чогаадыг-тоожуушкун «Тарылга шөлүн белеткээри».
7 класска чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын.			
Чугаа сайзырадылгазы			
95	06.05.		Сөзүглелдин кезектери, темазы болгаш планын тургузары.
96	08.05.		Дузалап чугаа кезектери. Аян сөзү.
97	11.05.		Сөс каттыжыышкыны.
98	13.05.		Домактың чугула болгаш ийиги черге кежигүннери.
99	15.05.		Домактың морфолог-синтаксистиг сайгарылгазы.
100	18.05.		4-кү улдуңнун (чыл төнчүзүнүн) хыналда ажылы. Хыналда диктант «Суг бажы дагыры» (ДЧ, ар.134).
101	20.05.		Чаңгыс чугула кежигүннүг домактар.
102	22.05.		Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар.

103	25.05.		Адалга. Кирилде сөстөр болгаш кирилде домактар.
-----	--------	--	---